

ČESKÝ GRANÁT A JEHO IMITACE V LIDOVÉ KULTUŘE

Alena Křížová

V lidovém prostředí byl kladen velký důraz na magii a symboliku materiálů, věcí a barev. Červená barva byla symbolem života, krve a lásky, a proto také minerály této barvy přebíraly její ochrannou funkci. Významnou roli hrály v ochraně dětí, které nosily náhrdelník nebo náramek jako prostředek proti zlým silám a nemocem. Užití českého granátu ve šperku je doloženo od středověku v městském prostředí. O poměrech na venkově máme poznatky až z 18. a 19. století. Písemné a obrazové prameny vypovídají o nošení granátových náhrdelníků a růženců na celém území českých zemí. Rudý kámen nebo jeho imitace ze skelné kompozice se zasazoval do prstenů, do spon na zapínání ženských košilek (Chodsko, Chebsko, Broumovsko, Těšínsko) a do jehlic do vlasů (východní Čechy). Nejvíce se pyropy uplatnily jako součást výzdoby řetízkových náhrdelníků s mincemi, které byly vloženy do filigránových rámců ozdobených kameny (západní Čechy s německým obyvatelstvem a Těšínsko). Ve středních a východních Čechách doplňovaly české granáty nebo jejich imitace ženské textilní čepce vyšívané zlatými a stříbrnými nitěmi. V první polovině 19. století se natolik rozšířila sériová výroba šperků s českými granáty, že se stávaly dostupnější i pro nižší sociální vrstvy a zachovaly si oblibu až do 20. století.

Svět drahých kamenů byl od pradávna obestřen pověstmi a vírou v jejich moc. Podle staroindického učení patří červené kameny k čakře života, základu života, povzbuzují sexuální energii a mění ji v tvořivou sílu. Rudý granát má posilovat též odvahu, násobit životní síly a dodávat veselost svému majiteli. Je označován za záviděníhodný, všestranný „šťastný kámen“, a proto se nosí jako amulet a používá v prášku jako lék. Sytě červená barva kamene, odpovídající barvě krve, dodává člověku sílu vůle, sebedůvěru a podnět k úspěchu. Vzbuzuje potěšení z činorodé práce a zároveň propůjčuje výdrž dovésti k úspěšnému konci svá předsevzetí. Podle mínění sv. Jeronýma granáty povznášejí srdce a zajišťují boží přízeň. Když však náhle ztratí lesk a sytost, je to předzvěst neštěstí. Středověcí rytíři nosili samostatný červený kámen nebo šperk na svém těle či vsazený v helmě, aby jim zajistil nesmrtelnost. Granát chránil člověka před zlými sny, nepřáteli i falešnými přáteli. Italské vdovy zase věřily, že je může utěšit v bolesti nad ztrátou manžela a dopomoci k novému muži. Granát byl považován za výborný léčebný prostředek při duševních poruchách, ale i při pouhé sklíčenosti, těžkomyslnosti a smutku [Hoffmann-Krayer – Bächtold-Schäubli, 1987; Hansmann – Liselotte – Kriss-Rettenbeck, 1966]. U nás se mu přisuzovala schopnost ochránit svého nositele před uhrnutím a hadím uškntutím, a proto se nosil vložený v amuletech a novorozené děti dostávaly šňůru červených kamenů na krk nebo na ruku. V nejnižších sociálních vrstvách nahrazovala granáty alespoň červená tkanička [Křížová, 2011a]. Poznatky o léčebných schopnostech kamenů, a mezi nimi i pyropu, vycházející nepochybně z lidových pověr, se odrazily ve starověké i středověké literatuře a byly využívány v litoterapii až do 19. století.

Nejstarší zprávy o využití pyropu ve zlatnických pracích pocházejí z 15. století,¹ avšak týkají se církevního a měšťanského prostředí. O životě na venkově nemáme dostatek zpráv, abychom mohli spolehlivě doložit, kdy se stal český granát součástí ozdob širších lidových vrstev. Na základě dosavadních poznatků lze za nejstarší doklad považovat ojedinělý nálezný rozet z bronzového drátu, v nichž je zasazeno po šesti neúplně broušených granátech. Byly objeveny v obci Třeбенice nedaleko kostela, kde se v 15. a 16. století rozprostíral hřbitov [Krupková, 1994]. Vzhledem k tomu, že Třeбенice leží v oblasti povrchového výskytu pyropu na Litoměřicku, lze předpokládat, že tato surovina byla v místě běžně dostupná a mohla být užívána ve větším míře.

Převážná část písemných a obrazových pramenů, které poskytují nějaké informace k odívání a zdobení obyvatel venkova, však vznikla až na konci 18. století, hmotné doklady v muzejních sbírkách můžeme datovat spíše až do následujícího věku. Významným zdrojem poznání je tzv. Eichlerova topografická sbírka, uložená v Archivu Národního muzea. Jejím iniciátorem byl profesor malostranského gymnázia Josef Eichler (1776–1852), který v letech 1825–1832 rozesílal dotazník patrimoniálním úřadům, magistrátům a farářům. Výsledkem byly různě obsáhlé odpovědi o poměrech v českých městech a vesnicích, v několika případech doplněné i kresbami místních krojů. Z tohoto zdroje se mimo jiné dozvídáme, že šňůry z českých granátů nebo jejich imitací se zavěšenou stříbrnou či zlatou mincí nosily na hrdle ženy na Boleslavsku, Kutnohorsku, Loketsku a Rakovnicku [Krupková, 1994].

1 Zikmund Winter se zmiňuje o biskupských prstenech ve svatovítském pokladu, o prstenech s „kranátky“ a o křížcích s granátky, které odkázal pražský měšťan svým dcerám (roku 1486), viz Winter, Z.: *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha: F. Šimáček, 1893, s. 181, 183, 224 a 533.

Obr. 1 Žena z Polanky, kvaš, 1814; inv. č. G1573, Moravské zemské muzeum – sbírka grafiky Etnografického ústavu

Písemných zpráv o běžných korálkových náhrdelnících není mnoho. Lze předpokládat, že vlastivědní pracovníci je považovali za natolik běžnou ozdobu, navíc bez nějakého regionálního specifika, že neměli důvod je zmiňovat. Proto jsou cenné obrazové prameny, díky nimž si lze utvořit představu o rozšíření podobných šperků, i když z obrázků rozmanité kvality není možno vždy s jistotou usoudit, zda jde skutečně o šňůru českých granátů. Autory jednoho z prvních obsáhlých alb třiceti šesti českých krojů, vydaného v roce 1814, byli malíř Antonín Pucherna (1776–1852) a jeho žák, grafik hrabě Ludvík Arnošt Buquoy (1783–1834).² Zřetelně viditelné víceřadé náhrdelníky těsně obepínající krk mají

namalovány selky z Plzeňska, Prácheňska, Táborska, Litoměřicka a Bydžovska. Stejně jsou ozdobeny účastnice svatebních průvodů z Českého Dubu a Křivoklátska při oslavách korunovace císaře Ferdinanda V. českým králem v roce 1836 v Praze.³ Vícečetný náhrdelník má také dívka z Merklína na Horšovskotýnsku na akvarelu komtesy Kolowratové z roku 1840 [Stránská, 1948]. Josef Mánes (1820–1871) nakreslil šňůru granátů na portrétu Františky Gröbnerové z Chodska [Žákavec, 1923].

Nošení granátových náhrdelníků je zaznamenáno převážně v západních, středních a východních Čechách, kde byly vzhledem k výskytu suroviny nejdostupnější, na Moravě se však zdobení podobným šperkem nezmiňuje v souvislosti s žádným regionálním typem kroje [Křížová, 2011b]. O to pozoruhodnější je pak zjištění, které poskytuje soubor kvašů moravských a slezských krojů z roku 1814, který je uložen z velké části v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně; jen několik listů je v majetku Sudetoněmeckého archivu v Mnichově [Ludvíková, 2000]. Podle oděvu lze vyobrazené nositelky šperků s českými granáty určit jako převážně zámožné selky nebo

Obr. 2 Růženec s křížkem; české granáty, Čechy, 19. století, soukromá sbírka

- 2 Soubor originálních grafik je uložen v Národní galerii v Praze. *Trachten böhmischer Bauern und Bäuerinnen*. Wien 1814. Podle návrhu Kristiána Kryštofa hraběte Clam-Gallase nakreslil Antonín Pucherna, do grafické podoby převedl Ludvík Arnošt hrabě Buquoy. Viz Rousová, H.: *Antonín Pucherna (1776–1852)*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1972.
- 3 Svoboda, S. F.: Příspěvky k ikonografii selského kroje. *Věstník Zemědělského muzea* 13, 1940, s. 86–94, 119–127. Soubor 34 vyobrazení z korunovace císaře Ferdinanda V. českým králem z roku 1836 je uložen v Národním muzeu v Praze.

měštanské ženy, např. z Třebové, z Nového Jičína, z Poruby a z Fryštátu, ale také selky v prostém kroji z Kunštátska, ze severního a jižního Horácka. Jednou z postav je nevěsta z Bílska na Těšínsku. Některé náhrdelníčky mají jen jednu řadu kamenů, většinou však nejméně dvě nebo tři řady, měštanka z těšínského Fryštátu dokonce čtyři. Na některých náhrdelnicích jsou zavěšeny ještě křížky, jako např. u dívek z Horácka, u měštanských žen z Hranic a ze Šternberka. Věrohodnost vyobrazení bosé svobodné dívky se srpem v ruce z Horácka, která má na krku dvě řady korálků s křížkem, lze zpochybnit, ale je možné, že se střetla malířova snaha o zachycení pracovního motivu s dívčinou touhou po zkrášlení svého vzhledu. Kromě šperků se na kvaších objevuje také růženec se zlatým křížkem, který společně s modlitební knihou podtrhuje důstojnost vdané ženy z Polanky ve svátečním kroji.

Jak dokládají četná vyobrazení, venkovské dívky a ženy nosily náhrdelníky z jedné či více řad českých granátů. Pro tento účel se využívaly nejmenší kamínky nepravidelného tvaru a nedostatečně vybroušené, nazývané českými kamenáři šorpíky [Cogan, 1997, 1987, 1992]. Jejich neatraktivní vzhled a nedokonalost mohla být jedním z důvodů, proč se jich v muzejních sbírkách dochovalo tak málo, popř. nejsou přesněji určeny. Proto nemůžeme posoudit, nakolik byly rozšířeny náhrdelníky z pravých pyropů, tyrolských granátů, almandinů či jejich imitací, především skleněných mačkaných a broušených korálků. Jednoduchosti zpracování odpovídá také primitivní řešení uzávěru,

Obr. 4 Náhrdelník z českých granátů a jeho zapínání; 19. století, Muzeum Vysočiny, pobočka Třebíč

kteří se obešlo bez klenotnického zásahu – šňůry kamínků byly přišity na malou textilní podušku, jež byla opatřena tkanicemi k zavázání. Reprezentativnost náhrdelníků zvyšovaly zavěšené křížky, stříbrné nebo zlaté mince různých hodnot, od dvacetníků až po toлары a dukáty, některé zasazené do filigránového rámu, popř. křestní medaile a schránky [Křížová, 2002a]. Takové šperky i růžence [Frei – Bühler, 2003] občas věnovali jejich majitelé jako votivní dary do poutních kostelů, jak potvrzují zachované klenotnice [Křížová – Jeřábek, 1996; Šouša – Šůla, 1999].

Obr. 3 Svatební průvod z Českého Dubu, slavnost korunovace Ferdinanda V. českým králem; kvaš, 1836. I. č. OAE_D1004, Archiv Národního muzea fond Obrazový archiv etnografie